

”Någon hjälte var jag inte”

Ur Kämpande solidaritet, Richard Jändel (1996)

Italien var sedan länge fascistiskt, Tyskland, nazistiskt och året innan, 1935, hade Abessinien angripits av italienska trupper.

Kort sagt: fascismen höll på att segra överallt. Nu gällde det den spanska demokratin, skulle fascismen segra även där? För Kurt Levander och tusentals andra blev svaret ett klart nej. Många av dem som reste ner var medlemmar av kommunistpartiet och politiskt skolade. Kurt var inte medlem av något politiskt parti, men han röstade på socialdemokraterna och var anhängare av Per Albin Hanssons folkhemspolitik

– Jag var arbetslös och tänkte att kanske har jag en framtid i Spanien. Agitationen för Spaniens sak var stark och jag tänkte att där finns det arbete, mat och kamp för en god sak. Går det bra kanske jag kan stanna där nere.

* * *

Via Tyskland tog sig Kurt till Frankrike och Paris, där han anmälde sig som frivillig. Att inte alla tyskar var förhårdade nazister märkte han på vägen ner genom Tyskland. Då hamnade han och ett par andra spaniengrabbar i samma kupé som ett gäng nazister i brunskjortor. De frågade vart svenskarna skulle resa och Kurt förklarade att de skulle till Paris för att arbeta på den internationella utställning som pågick där.

– Oförmärkt gjorde då en av brunskjortorna rödfronthälsning bakom ryggen på sina kamrater. Han förstod vart vi skulle.

Kurt tillbringade sex dagar i Paris tillsammans med kamraten Erik Börjesson. Den franska Spanienkommittén hade ordnat med hotellrum och mat medan de frivilliga väntade på vidare transport till Spanien. En utlandsresa hörde inte till vanligheten vid den här tiden och de båda svenskarna passade på att besöka Eiffeltornet och andra turistattraktioner, men det gällde att hålla i de 10 centimes om dagen som de hade i fickpengar.

Kurt hävdar att parisarna mycket väl förstod vart alla dessa unga män var på väg. Och de visade sin uppskattning genom att vara vänliga och tillmötesgående. Även om det fanns mycket att se i världsstaden så var det andan bland människorna som mest imponerade på Kurt.

Kurt klarade den medicinska undersökningen och en dag bar det av till Béziers i södra Frankrike. Där fick han för första gången se människor som bar paragattas, de spanska repsandalerna. Ett tydligt bevis på hur fattiga människorna måste vara i södra Frankrike, trodde Kurt.

En kväll i augusti 1937 lastades de frivilliga ombord på bussar för vidare transport mot gränsen. Efter att ha vilat ut i en lada och fått ett gott mål mat gick de så ut i mörkret. Vid en kyrkogård mötte fyra vägvisare som förde dem vidare när den drygt 600 man starka gruppen anträdde sin marsch mot gränsen.

Vägvisarna var från Andorra och kände sedan gammalt smuggelvägarna över bergen, en nödvändig kunskap när det gällde att föra de spanienfrivilliga över den stängda gränsen. Så fick Kurt reda på vad paragattas kunde användas till. Vägvisarna delade ut repsandalerna, vilka fick bättre fäste än andra skor på de branta sluttningarna.

Terrängen var besvärlig och männen fick använda både händer och fötter för att ta sig fram. Ibland var gruppen tvungen att lägga sig platt på marken när de franska gränspatrullerna dök upp och svepte över området med sina strålkastare. När det ljusnade kastade Kurt en blick bakåt, husen därnere såg ut som tändsticksaskar. Väl uppe återstod det svåraste; nedstigningen.

– Det var värre att ta sig ner på den spanska sidan än att klättra upp på den franska. Det var ett helvete att gå nerför men när vi kom fram bjöd de spanska gränsvakterna på kaffe.

Kurt poängterar att långt ifrån alla spanienfrivilliga var kommunister. Där fanns både socialdemokrater och några med borgerlig bakgrund. Det viktiga var inte partitillhörigheten utan det faktum att alla var antifascister.

– De hade helt enkelt bestämt sig för att bekämpa fascismen, punkt och slut! Fanns det några äventyrare med så tog den lusten snart slut.

Kurt kom till Albacete, utbildningsplatsen för de frivilliga. Där fanns folk från nästan alla världens länder och språkförbistringen var stor. Kurt kände sig upprymd av att befinna sig mitt i allt detta.

– Jag kände mig på sätt och vis lite berusad. En befriande känsla av att nu dög man till någonting, nu kunde man göra något...

De fick uniform och vapen. Uniformen bestod av vapenrock och byxor med tillhörande benlindor, en ammunitionsväska på magen och en likadan på ryggen, en båtmössa istället för hjälm och ett ryskt gevär av mausertyp. Därefter följde en utbildning som ansågs klar efter bara tre veckor. Kurt blev placerad i ett vaktkompani med uppgift att skydda Thälmannbrigadens stab. Soldatlivet var hårt och maten dålig men kamratskapet gott. Det var ont om vatten så möjligheterna till att sköta den personliga hygien var minimala.

Brigadisterna fick vara nöjda om de fick dricksvatten och kylvatten till kulsprutorna. Det senare led de en ständig brist på och de fick ofta urinera i kulsprutorna. Resultatet av den dåliga personliga hygienien lät inte vänta på sig; lössen spred sig oerhört snabbt bland soldaterna.

– När man upptäckte dem blev man förskräckt, begrep inte vad det var, men det fick man nog fan reda på. Jag kunde plocka dem i hela högar från kroppen.

Soldaterna utvecklade olika metoder att åtminstone tillfälligt bli av med lössen. En eld tändes varefter männen tog av sig skjortorna och höll dem över lågorna. På så sätt försvann lössen – men äggen fanns kvar och efter ett tag kläcktes en ny kull.

– Det enda som hjälpte var att hålla sig på fyllan ett tag, då försvann dom. Alkohol i blodet, det gillade dom inte.

Första gången Kurt fick syn på fienden förstod han inte vilka de var. Kurt och hans kompani låg i skydd när de upptäckte hur ett par män kom gående 200 meter bort. Männen hade två åsnor med sig. Dessa bar på jättestora stekpannor, en och en halv meter i diameter. Männen slog läger i ett litet hus. Efter en stund kom fler soldater, vilket tydde på att det var utspisning på gång.

– Jag tänkte att vi kunde väl också gå ner och få lite mat, men då fick jag veta att dom var fascister. Men vi fick inte skjuta på dem, då skulle vi röja oss.

Ganska snart avlöstes dock lugnet av skottlossning. Kurt undvek att sticka näsan över skyttevärnnet. Istället grävde han ut ett hål genom vilket han kunde sticka ut geväret. Genom hålet såg han två fascister som satt och tryckte i sitt värn. Han avlossade några skott och en av männen försvann och dök inte upp igen. Om det var hans skott som träffade vet han inte.

Rätt vad det var kom en hel grupp fascister stormande mot de republikanska ställningarna. Kompaniets kulspruta svepte fram och tillbaka och fiendesoldaterna försvann. Order om framryckning gavs och Kurt och hans kamrater besatte fiendens nu obemannade ställningar. En angenäm upplevelse eftersom de flyende fascisterna inte hunnit få med sig fältköket.

– Åsnorna hade försvunnit men stekpannorna var kvar, fyllda med stekt ris och åsnekött. Så vi fick en bra måltid.

Under permissionerna åkte Kurt och hans kamrater till Madrid för att slå sig lösa. Kontakten med civilbefolkningen var god, men inte alla spanjorer var positiva till brigadisterna.

– En del frågade vad man hade där att göra. Alla vill inte medge det, men det fanns fascister insmugglade i våra egna förband. Det upptäckte jag sedan när jag blev tillfångatagen och såg hur en del fångar avskiljdes och gick rakt in i den fascistiska armén.

Livet vid fronten handlade mycket om att gå vakt, både natt och dag. Det gällde att vara uppfinningsrik när det var skralt med utrustning. Soldaterna fyllde plåtburkar med sten och hängde dessa i trådar mellan träpinnar, ungefär två decimeter ovanför marken. Anordningen tjänade som en primitiv varningssignal om fienden hotade att smyga sig på dem. Trots det fanns skrällen att bli överrumplad i den kolsvarta spanska natten, framförallt av de marockanska soldaterna.

Dessa var fruktade för sin skicklighet med kniv och vanan att kastrera sina fiender. Kurt kunde höra hur de amerikanska brigadisterna stämde upp indiantjut och marockanerna som svarade från andra sidan med att åkalla Allah. Ljuden var tillräckliga för att skrämja slag på de flesta.

– Där gick jag med en liten spanjor vid min sida, tre skitar hög var han, så säger han plötsligt: ”Amigo, jag är rädd.” Då tänkte jag, talar jag om hur rädd jag är så springer vi båda härifrån. Kurt skrat-
tar förtjust och tillägger:

– Men han ville hålla min hand och det fick han.

Historikern Hugh Thomas hävdar i sin bok *Spanska inbördeskriget* att de frivilliga i den italienska Garibaldi-bataljonen sköt tillfångatagna landsmän från den fascistiska sidan efter Guadalajaralaget i mars 1937.

Kurt Levander hävdar att han inte märkte av något hat överhuvudtaget mot fiendesoldaterna. Vad det handlade om var helt enkelt krig och då sköt man på varandra.

– Visst fanns det fanatiker bland mina kamrater, men jag vet fan om de skulle kunna döda en fiendesoldat som har gett sig. Det tror jag inte svenskarna om. Tyskarna och italienarna på vår sida, det var människor som hade lidit under fascistregimerna och där kanske hatet hade fördärvat dem.

Kurt har sjunkit ner i soffan. Den kraftiga överkroppen böjer sig framåt och de vakna kritiskt granskande ögonen tycks se rakt igenom mig. Kurt poängterar att han sällan berättar om sina upplevelser. Han är en av de många spanienfrivilliga som nästan aldrig framträtt i media.

– Berättade jag så ansåg folk att ”fan vad du var dum som åkte ner”, eller så fick man en hjältegloria. Jag var ingen hjälte.

Nej, Kurt Levander tillhör inte dem som glorifierar kriget, tvärtom. Gång på gång poängterar han sin oförståelse inför dem som anser att krig är härligt och heroiserar striden.

– Tänk dig det värsta du kan och så tusen gånger värre, så är det ändå bara en liten del av hur det är. Kriget fördärvar ens tänkesätt.

Det gör en till en helt annan, man blir sämre än ett djur. Att ta sig upp från det till människa igen tar hela livet.

Kurts tid som frontsoldat skulle snart ta slut. I januari 1938 låg han i första linjen när det brakade loss.

– Min grupp låg i ett slags skyddsrum. Då hördes en väldig explosion. Skyddsrummet blev totalförstört, men hela min grupp överlevde.

Vaktkompaniet intog snabbt sina poster och riktade blickarna mot himlen. En formation med bombplan kom flygande på 600 meters höjd över ställningarna. De passerade över Kurt och hans grupp, vände och kom tillbaka. Luckorna öppnades och en bombmatta lades ut. Efter bombplanen följde en grupp Stukaplan. De flög längs skyttegravarna och besköt dessa med kulspruteeld.

– Man kastade sig från den ena sidan av skyttegravens till den andra för att få skydd. Kurt rör sig från sida till sida i soffan, som om han vill ge en bild av situationen.

Lufttrycket från de briserande bomberna gjorde att soldaterna slängdes omkring som vantar. En del bomber briserade inte men var ändå livsfarliga.

– Man körde ner huvudet i jorden så att man fick skrapsår på näsan. Man undrade var i helvete ska jag ta vägen, var ska jag gömma mig? Min pappa hade avrått mig från att åka ner, han hade sagt: ”Ak inte, de håller ju på att förlora där nere.” Men jag hade svarat: ”I helvete, när jag kommer ner ska vi visa dem.”

– Väl där nere insåg man vilken liten skit man är.

När Kurt åter kunde samla sig stod det en fiendesoldat och pekade med ett gevär mot honom. Kurt gav sig och fördes bort i fångenskap. Från frontlinjen till uppsamlingsplatsen för fångar var det över fem kilometer, en sträcka som Kurt fick tillryggalägga som bårbärare.

När han kom fram fördes han till en lada där han föll ihop och somnade av utmattning.

Fascisterna hade ett särskilt agg till de internationella och åtskiljliga krigsfångar avrättades utan formaliteter. Kurt var mörk och såg inte speciellt svensk ut, men fascisterna kom snabbt underfund med att han inte var spanjor. Han ställdes helt sonika upp mot en vägg för att bli skjuten. Trots att han förstod att han skulle dö var han inte rädd.

– Jag var apatisk, tyckte nog att det skulle bli skönt att få dö då. Allt hopp var borta, det var en förnedring utan like.

Kurt slapp dock exekutionsplutonen och kom undan med livet.

– Rätt vad det var kommer en munk uppdykande och frågar om jag tror på Herren Jesus och jag svarar ja. Så fick jag återgå till ladan. Men soldaterna hugger mig igen och allt upprepar sig. Den här gången frågar munken om jag tror mycket och jag säger ja.

Kurt slapp bli skjuten men kan inte förklara varför munken räddade hans liv.

– Jag är tacksam för chansen han gav mig. Kanske tyckte han att det var för jävligt med alla avrättningarna.

De följande 21 månaderna fick Kurt tillbringa i olika fängelser och läger. Det första han fick lära sig var att hålla käften, det gick inte att veta vem man kunde lita på. Kurt placerades till att börja med i San Gregoriefängelset i Zaragoza, en militärakademi som gjorts om till fängelse för kriminella. Kurt och hans olyckskamrater sov i stora salar, ursprungligen beräknade för 50 fångar, men där var närmare 1 000 människor ihopfösta på en begränsad yta. Sängen bestod av en madrass som fem fångar fick dela på. Som huvudkudde användes de egna kläderna. Det fanns inget att göra i fängelset och det enda avbrottet i tristessen var den dagliga promenaden ute på

fängelsegården. Kurt fick sig tillsänt ett spanskt-svenskt lexikon från Sverige. Med hjälp av det lärde han sig spanska, ett språk som han fortfarande behärskar.

Fängelsetiden var svår och Kurt gick snabbt ner i vikt. Den mat fångarna fick bestod nästan uteslutande av kikärter, vita bönor och linser. Den som hade råd kunde köpa mat i kantine, men de flesta fångar saknade pengar.

Ett tag fick Kurt sitta i en dödscell med några fångar som skulle avrättas. Sista kvällen gjorde de bokslut och testamenterade sina ägodelar.

– De gav bort allt de hade. Den ska ha det och den ska ha det, bestämde de. Att lyssna till sådant sätter sina spår. På morgonen gick de lugnt iväg till avrättningen.

I december 1938 förflyttades Kurt till den gamla pappersfabriken San Juan de Morsefar. Där var förhållandena bättre. Fångarna hade större möjligheter att motionera och det var lättare att få köpa mat utanför fångelset. Kurt fick nästan genast skabb och hamnade på sjukhus.

– De tvättade hela kroppen med svavel och sedan blev jag lindad med remsor av bomull.

Kurt blev frisk efter en månad och på våren 1939 förflyttades han igen. Denna gång till Santander de Gardenia utanför Burgos. Misshandel förekom ofta i fångelset. Det fanns särskilt en officer som njöt av att plåga krigsfångarna. Kurt och hans medfångar kallade honom "Tanquista" därför att han tidigare hade varit vid pansarvapnet. Officeren brukade gå omkring med en piska gjord av en torkad tjurpenis. Utan någon anledning piskade han fångarna, och han hade ett särskilt gott öga till de internationella.

– Det fanns en stor kraftig norrman, Haugen hette han. En dag kom han gående på gången, kanske för att skaffa tobak. Tanquista kom upp bakom honom och slog till honom så in i helvete med piskan rakt över ryggen. Jag såg hur norrmannen krympte i ansiktet, Tanquista fortsatte att slå och slå. När han gjorde uppehåll sa norrmannen till honom: orkar du inte mera? Det skulle han inte ha sagt. Den lille Tanquista blev vansinnig. Officeren fortsatte att slå tills norrmannen föll ihop på marken. Kurt och hans kamrater trodde att Haugen blivit ihjälslagen. Så fort officeren försvunnit tog de hand om honom. De plockade av honom skjorta och byxor och försökte rengöra den svårt sargade kroppen.

– De skötte om honom men det tog två dagar innan han kunde gå. Varje morgon var det uppställning på fångelsegården. De fascistiska slagorden ljöd och samtliga fångar tvingades att göra fascisthälsning.

De som inte hälsade fick stryk och tvingades sedan att stå hela dagen med handen lyft till hälsning.

– Så fort jag hörde ”Arriba España” så var min näve i luften, förklarar Kurt. Han tystnar och tillägger efter en stund nästan viskande: Ja, det var hemskt.

Bland det värsta var den totala hjälplösheten, menar Kurt. Vem som helst kunde behandla fångarna hur som helst – och det var inget de kunde göra åt det.

– Man måste vara inne i det för att begripa hur det var. Vi var fullkomligt rättslösa. En av de få ljuspunkterna var när det kom ett paket hemifrån. Jag minns en gång när det kom några Röda Kors-systrar och bjöd på cigaretter. Det var franska cigaretter, de som finns i de där blå askarna. Jag hade inte rökt på länge och blev ”full” av nikotinet.

Kurt hävdar att fascisternas egen propaganda gjorde att regeringstrupperna kunde klara sig så pass bra som de gjorde. De republikanska soldaterna målades ut som fanatiska ”rödingar” som mördade hänsynslöst. Denna propaganda gjorde att många av Francos soldater var livrädda för brigadisterna. Som exempel nämner Kurt en gång när han skulle transporteras inom själva fängelset. Han belades med bojor och en beväpnad vakt gick bakom honom. Vakten gick så nära att hans bajonett upprepade gånger stack Kurt i ryggen. Till slut tappade Kurt humöret, vände sig om och skrek: ”Vad gör du din idiot”.

– Killen blev så rädd att han satte sig. Han hade ju bara kunnat trycka på knappen. Det måste varit en jävla skräck.

* * *

Genom dåvarande justitieministern K G Westmans ingripande blev det så småningom slut på Kurts fängelsetid. Han släpptes och sattes på ett tåg till Portugal. I Lissabon fick han vänta fem dagar innan han fick plats på en båt till Sverige. I oktober 1939 kom Kurt hem. Han var lycklig över att komma tillbaka men på samma gång fanns det en bitterhet mitt i all glädjen. Bitterhet över att republiken förlorat, bitterhet att komma hem i fascisternas fånguniform. Men också en stor besvikelse över att de demokratiska staterna inte gav den lagliga spanska regeringen en chans att försvara sig.

– Hade den här jävla sosseledningen låtit oss få vapen kunde det hela ha slutat annorlunda.

Kurts teori är att Europas regeringar var rädda för de frivilliga. Och att denna rädsla var en starkt bidragande orsak till den nonintervention som omöjliggjorde republikens seger.

– Hur skulle en armé kunnat hålla ut i tre år om det inte funnits sådana ”idioter” som vi. De tänkte väl: Sedan kommer de hem och drar igång något så det blir som i Spanien.

Sedan hemkomsten har Kurt Levander levt ett liv utanför de stora händelserna, blivit byggnadsarbetare och gift sig. För det mesta har han undvikit att berätta om sina upplevelser, hållit tyst även inför sin egen familj.

Monumentet över de spanienfrivilliga, La Mano, invigdes i Stockholm 1977. Det var först i och med det som han fick reda på att det fanns en förening för de spanienfrivilliga.

– Hemma i Sverige var det ett fascistiskt tänkesätt som gällde. Det var en stor skam att ha varit i Spanien. Eftersom jag hade varit i Spanien så måste jag alltså vara kommunist trots att jag aldrig varit det. En jude var en judejävel och en kommunist var en dålig människa.

Kurt hävdar att folk aldrig lär sig och inte heller vill lyssna på dem som varit med. I april 1940 gick tyskarna in i Norge och Danmark och risken för att även Sverige skulle dras med i kriget ökade allt mer. Trots det fanns det åtskilliga svenskar som sa: ”Låt dom komma bara, vi ska visa dom”.

– Så jag sa till morsan: Ni svenskar tror att ni ska visa dem. Så fort de får tag i er blir ni delade i två läger. Men inte lyssnade folk till vad jag sa. Massan har alltid rätt. Människor tror mer på filminspelningar om kriget än på de människor som varit med. Så det är inte lönt att säga något, det är bara att dra sig undan och sköta sig själv.

Kurts bror deltog som frivillig i finska vinterkriget 1939-40. Efter vinterkrigets slut kom brodern hem med flera medaljer, detta trots att han aldrig deltagit i någon strid. Broderns fru frågade Kurt: ”Vad

fick du egentligen?” ”Jag fick stryk, jag fick svält och umbäranden” svarade Kurt.

En del kontakter har han återknutit med andra spanienfrivilliga. Under en del av sin fängelsestid satt Kurt tillsammans med en dansk; Hans Peter Larsen. De skildes åt när dansken förflyttades till ett annat fängelse. Många år efter hemkomsten satte Kurt in en annons i en dansk kommunistisk tidning och fick faktiskt napp. De två, vid det laget medelålders män, återförenades på Köpenhamns centralstation.

– Där står den lille skiten, stor var han aldrig, under stationsklockan. Jag kramar om honom, sedan blev det en blöt fest.

Kurt pratar korthugget, ofta på ett kärvt sätt. Men bakom finns en värme som kommer fram när han berättar.

Hans Peter Larsen och Kurt Levander fortsatte att umgås. De träffades hemma hos varandra och reste tillsammans till Stockholm när det var möten med gamla brigadister. Så blev Larsen sjuk och efter en längre tids sjukdom dog han.

Kurt sitter tyst en liten stund, sedan börjar han berätta om människan Hans Peter Larsen.

När Danmark ockuperades av tyskarna försökte Larsen hålla sig gömd, men han greps snart av Gestapo. Ett tag satt han i det danska Horserödslägrät men transporterades vidare till Stutthoflägret i Tyskland. När så Nazi-Tyskland besegrades blev han befriad av amerikanerna. Larsen, som till yrket var eldare, fick snart arbete och gjorde resor till bland annat Tyskland. Under en sådan resa lade fartyget till i Kiel. I Tyskland rådde nöd och många människor svält. Några tyskar uppsökte fartyget för att tigga mat. Larsen gick ner i kabyssen och gjorde i ordning ett matpaket och gav till tyskarna.

– Då sa en av sjömännen: Hur fan kunde du ge dem något, de som pinat dig så? Och Peter svarade: De som står här har inte pinat mig. Peter var liten, men en stor man ändå. Han var en riktig kommunist.

* * *

Kurt bodde under många år i Helsingborg men flyttade när hustrun dog. Det blev helt enkelt för dyrt att bo kvar i parets hem, istället hyr han en liten etta i Päärp utanför staden. Ibland ångrar han att han inte skaffade sig ett hus med litet jord, då hade han haft en större trygghet nu när det skärs ner i folkhemmet.

– Vi fick lära oss att betalade man bara in sin skatt så skulle man få så man klarade sig. Nej, jag reste runt och byggde hus åt andra när jag skulle byggt ett åt mig själv. Jag får väl skaffa mig en husbåt eller bo i husvagn när det blir sämre, så gör de ju i Amerika. Kurt tystnar, sedan säger han efter en stund:

– Kanske är jag pessimist när det gäller framtiden. Men den pessimismen har jag från krigsfångenskapen.

Kurt har varit tillbaka flera gånger i Spanien efter diktaturens fall. På samma gång som han är glad över att ha fått återse de platser han varit på och träffa gamla brigadister är han besviken. Nu, som då, finns det tiggare och de vanliga människorna har blivit överlägsna, anser han.

– Det är likadant där som här. Folk skryter, är fisförnäma och ser ner på varandra – USA är drömlandet och de tror att gräset är grönare däröver.

Hösten 1996 ska han i alla fall till Spanien. Då är det 60 år sedan de internationella brigaderna bildades och det ska firas på olika sätt. Då räknar Kurt också med att bli erbjuden spanskt medborgarskap, ett löfte som gavs till brigadisterna 1938 av den spanska republikens

siste regeringschef Juan Negrin. Hösten 1995 beslöt det spanska parlamentet att infria detta löfte.

– Det blir min sista resa, det känns så. Nu har jag bara kvar mina minnen och de är bittra. Ändå är jag lite stolt över att jag varit med. Jag har gjort något.